

KAŞKAY TÜRKLERİNDE TANRI, GÖKSEL VARLIKLAR VE GÖK/MAVİ RENK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN EXAMINATION ON THE RELATIONSHIP OF GOD, HEAVENESS AND THE
BLUE COLOR IN QASHQAI TURKS

Venera MUSTAFAYEVA*

ÖZ: Makalede, İran’da yaşayan Kaşkay Türklerinin inanç yapısı göksel varlıklar, Tanrı ve mavi renk ilişkisi üzerinden ele alınmıştır. İran’ın güneyinde dağınık halde yaşayan Kaşkay Türkleri, karışık bir coğrafyada yaşamalarına ve kendi dillerinde eğitim almamalarına rağmen kendilerini Türk olarak görmeye ve Türklüklerini yaşatmaya devam etmektedirler. İslam’ın Şiiilik mezhebine mensup olan bu göçebe toplum, kültürel kimliklerini, dillerini, inançlarını günümüze kadar korumuştur. Kaşkay Türkleri eski Türk dini ve inançlarını hayatlarının her alanında yaşatmaktadır. Dillerinde göksel varlıklarla ilgili Tanrı kelimesi ve Gök Tanrı bağlantısı ile ilgili çok sayıda kelime ve inanç barındırmakta ve maviyi kutsal bir renk olarak görmektedirler. Kaşkaylarda gök, gök cisimleri ve gök renk (mavi) ve Tanrı arasında doğrudan ve dolaylı bir şekilde bağlantı kurulmaktadır. Bu durum, Kaşkay inanç sistemini hem eski Türk inanç sistemine hem de günümüz Sibiry Türklerinin inanç sistemlerine bağlamaktadır. Hem gökyüzü hem Tanrı anlamına gelen “Gök” kelimesi, Kaşkay inanç sisteminin merkezinde yer almaktadır. Sözlü ve yazılı kaynaklardan elde edilen veriler üzerine kurulan çalışma, başta Kaşkaylar olmak üzere, İran’da yaşayan Türk topluluklarının geleneksel dünya görüşleri üzerine saha odaklı daha fazla çalışma yapılması gerektiğini gözler önüne sermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kaşkay Türkleri, İnanç, Şiiilik, Tanrı, gök renk

ABSTRACT: In the article, the belief structure of the Qashqai Turks living in Iran is discussed through the relationship between celestial beings, God and the color blue. The Qashqai Turks, who live scattered in the south of Iran, continue to see themselves as Turks and keep their Turkishness alive, despite living in a mixed geography and not receiving education in their own language. This nomadic society, which belongs to the Shiite sect of Islam, has preserved its cultural identities, languages and beliefs until today. Qashqai Turks keep the old Turkish religion and beliefs alive in every aspect of their lives. They contain many words and beliefs about the word God and the connection with the Sky God in their language, and they see the color blue as a sacred

* İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Doktora Programı Öğrencisi /İstanbul-venusmno@gmail.com (Orcid: 0000-0002-1339-
7516)

color. In Qashqai, a direct and indirect connection is established between the sky, celestial bodies, the color of the sky (blue) and God. This situation connects the Qashqai belief system to both the old Turkish belief system and the belief systems of today's Siberian Turks. The word "Gök", which means both the sky and God, is at the center of the Qashqai, belief system. The study, which was based on the data obtained from oral and written sources, revealed that more field-oriented studies should be done on the traditional worldviews of the Turkish communities living in Iran, especially the Qashqais.

Keywords: Qashkai Turks, belief, Shiism, God, blue color.

Giriş

İran'ın güneydoğusunda yaşayan etnik gruplardan olan Kaşkaylar, Türk kimliğinin ve kültürünün önemli taşıyıcılarından olan halklardandır. Kaşkay kelimesinin kökeniyle ilgili farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden birinde Kaşkay adı, Kaş-(keş) Kay-ı şeklinde izah edilmektedir. Kuzey Azerbaycan'ın Batı ağızlarında "qaş" kelimesi yüksek dağ başı, tepebaşı anlamlarına gelmektedir. Kelimenin diğer bir anlamı ise kaş-kala-qaşqala, keşkala-itburnu bitkisidir. Qaş, dağ başı, yükseklik; kala ise bitki, kol anlamındadır. Bu bitki kol şeklindedir ve sadece yüksek dağ başlarında yetişir (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti, 2007: 243, 285). Dağın qaşgası, dağın başı anlamında kullanılmaktadır. Abu Hayyân'ın "Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk"ında da 'kaş' kelimesi, "tepenin başı" anlamında verilmiştir (Caferoğlu, 1931: 72). Claouson sözlüğünde de "kaş-gaş (qaş)" kelimesinin anlamlarından biri 'tepenin başı', diğer anlamı ise yüzükteki kaş, yani taşır (Claouson, 1972: 670). Karaçay-Malkar dilinde de "qaşka eççi" kelimesi, dağ keçisi anlamında kullanılmaktadır. Kaşkay kelimesi de "qaş" kelimesinden türeyerek yüksekliğe ait olduğu ihtimali göz önünde bulundurularak 'qaş'- dağın başı, 'qayı'- gaya şeklinde ünsüz değişimine uğrayarak "sert taştan oluşan kaya" anlamında yorumlanabilir. Yükseklikte, dağ başlarında yaşadıkları için bu adı aldıklarını düşünmek mümkündür. Bir başka yaklaşım ise "kaşkay" kelimesini "kaşka-ay" olarak izah etmektedir. Mireli Seyidov, "kaşkay" kelimesinin Hitit yazıtlarında ay, ay tanrısı "kaşka", "kaşku" anlamında kullanıldığı görüşünü ileri sürmüştür. Çokanlamlı "kaşkay" kelimesinin sonundaki ay sözünün ilahi, yaratıcı, Tanrı anlamları da vardır. Kaşkay -ay, aynı zamanda kabilenin antropomorfik tanrısı olmuştur. Türk dilli halklardan olmayan Hititler, demek ki bu kelimeyi Kaşkaylardan almışlardır. Azerbaycanlılar ve Kırgızlar arasında kullanılan "gaş garalır" kelimesi, akşam güneş batması anlamındadır. Gaş, parlamak, alevlenmek; karalmak, karanlık çökmesini çağrıştırmaktadır (Seyidov, 2018: 23). Bu kelimelerden yola çıkarak kaşka-ay kelimesinin biri anlamlı diğeri anlamsız sözcükten oluşan ikilemenin tarafları olduğunu söyleyebiliriz. "Qaşka" kelimesi, Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarında 'insanın alnı' anlamında da kullanılmaktadır. Bugün de kaderimizin alnımıza yazıldığına inanmaktayız: "Qaşqana ne yazılıfsa onu göreceksen" - "Alnına ne

yazılmışsa onu göreceksin (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti, 2007: 285). Kaşka-kaşku kelimesi beyazlığı, parlaklığı ve aynı zamanda Ay Tanrısını ifade eder. Parlaklık ve beyazlık ise tanrısal varlıklara, gökyüzüne, güneşe, aya izafeten kullanılmıştır. Bu da eski Türklerin ay kültürünü simgelemektedir. ‘Kaşka-ay’ kelimesinin de ilahi, yaratıcı, ay ile ilişkisinden geriye kalmış anlam daralmalarından birisi olduğu düşünülmektedir. Daha sonraki dönemlerde bu kelime alını beyaz lekeli atlar için de kullanılmaya başlamıştır. Firudin Ağasıoğlu, bu hususta şunları kaydetmektedir: “Hayvanların altında beyaz kısımlara ‘kaşka’ denilir ki, bu da eski inançla bağlı bir anlamdır. Çünkü eski Aralık denizi kıyısı ülkelerinde de alını beyazlı hayvanın doğması mutluluk ve şans gibi kabul ediliyordu. Bu Türklerdeki ay inancıyla ilişkilendirilebilir. Kaşkay kelimesinin son kısmındaki ay kelimesi de oradan kalmış olabilir.” (2013: 63-64).

Bilindiği gibi Türk mitolojisinde beyaz lekeli hayvanlara saygı duyulmuş, onların Tanrı tarafından seçilmiş olduğuna inanılmıştır. Kaşkaylarda da “kaşka at” mitoloji bağıni kaybetmeden günümüzde de kutsallığını korumuştur. Kaşkay inancına göre yıldırım “kaşka atı” vurmaz, bu atın alını tüyü miknatis gibidir. O yüzden de bu “kaşka at”ın kılından çadırın kapısına çadırı yıldırım çarpmasın diye bağlarlar (K.K. 1, K.K.13, K.K.14).

Kaşkay adının etimolojisinden de gördüğümüz gibi Kaşkay toplumu yaşam tarzı, örf ve âdetleri, geleneksel dünya görüşleri bakımından eski mitolojik bağlarını korumaya devam etmektedirler. Çalışmamızda Kaşkay toplumunda göksel varlıklar ve Tanrı adı çevresinde oluşan inançları ele alınıp bu inançların mitolojik bağları ve şaman inançlarıyla olan ilişkileri araştırılacaktır. Çalışmanın verileri, büyük oranda sözlü kaynaklardan yapılan derlemelerden oluşmaktadır.

1. Gök

Türk düşüncesinde gök ya da gök cisimleri sonsuzluk, her şeye gücü yeterlilik olgusu gibi kabul görmekteydi. İlkeller sebebini açıklayamadıkları tüm doğa olaylarının gökyüzünden geldiğine inanmışlar, ona saygı duymuşlar, kutsamışlardır. Bu inanç, günümüzde de deyimlerde, atasözlerinde ve kalıp ifadelerde, inanç ve ritüellerde farklı şekillerde korunmuştur. Göçebe hayat yaşayan Kaşkay Türklerinin inançlarında da gök, göksel varlıklar ve Tanrı ilişkisi ön plandadır. Nitekim “*Gökten gelen karşısında boynum kıldan incedir*” deyiminde de gökten gelen her şeyin Tanrı’yla ilişkilendirildiğini görmekteyiz. Gök aynı zamanda bu toplum için Tanrı kadar kutsaldır. Türklerin düşüncesinde ne Tanrı kâinat ne de kâinat Tanrı’dır, her ikisinin birleştiği yer aslında gökyüzüdür. Kaşkaylar, gökyüzünü Tanrı’nın evi; güneş ve yıldızları ise tanrısal nitelikleri olan varlıklar olarak tasavvur ederler. Tanrı’ya temas etmeden önce Kaşkayların Tanrı kadar saygı duydukları ve kutsadıkları göksel varlıklar, yani güneş ve ayla ilgili inançlara değinmek gerekir.

1.1. Güneş

Kozmik dünya her zaman insanların ilgisini çekmiş ve onunla ilgili farklı tasavvurlar ve inanışlar ortaya çıkmıştır. Gökyüzü denince akla ilk gelen, dünyayı ışıklarıyla aydınlatan güneştir. *Güneş*, uzak ve ulaşılmaz olmasından dolayı tüm halkların mitolojisinde kutsanan ve saygı duyulan göksel bir varlıktır.

Eberhard Zangger ve Rita Gautschy “Hitit Dininin Göksel Yönleri: Açık Hava Tapınağı Yazılıkaya Üzerine Bir İnceleme” adlı makalelerinde, Küçük Asya’nın merkezinde yer alan Hitit uygarlığında (y. MÖ 1600–1180) gökyüzü olayları ve “güneş tanrıları” ile ilgili ve Eski Babil’deki astronomi, astroloji ve göksel kehanetlerle ilgili bilgiler aktarmaktadırlar. Zangger ve Gautschy, Orta Doğu ve Anadolu’da hüküm sürmüş eski Babil ve Hitit uygarlıklarına bağlanan bu bilgilerden yola çıkarak bu topraklarda güneşin Tanrı gibi düşünüldüğünü ileri sürerler (2019: 5).

Eski Türkler arasında da güneş tanrısal niteliği olan varlık olarak görülmüş, hayatın canlanmasını sembolize etmiştir. Tanrı inancı, Türklerin en eski dini olan “Tengri-han” kültüne dayanmaktadır. Bu kelimenin “Dingira” adlı güneş kelimesinden geldiğine inanılır. Çünkü güneş Türkler için her zaman kutsal öge olarak tanımlanmıştır. Hatta ona “Tengri-Nur” (ışık) da denmiştir. Tanrı, aynı zamanda kontrol eden bir eril ilahi ilke olarak tanımlanır (URL-1).

Kaşkaylar arasında da inanca göre güneş, ay ve yıldızlar insanların kaderlerini etkiler. “**Güneş**” evrensel ruhun remzi, “**güneş ışığı**” manevi hakikatlerin doğrudan bilgisini temsil eder, “**ay**” ise zihni yani ay ışığı gibi dolaylı yansıtılan zihni bilgiyi temsil eder. Yani “**güneş**” ve “**ay**” Tanrı’nın yeryüzünde olan yansıması olarak görülmektedir (Lings, 2019: 34).

Kaşkay araştırmacı Laçın Baharlı, Tanrı kelimesinin Sümer dilinden geldiği fikrini savunmuştur. Tanrı iki kelimedenden oluşmaktadır der: tan + rı. Bu kök, tan, tən, din ve dim şeklinde de kullanılmıştır. Baharlı, Sümer dili sözlüğünde olan kelimelerin anlamlarını şu şekilde aktarmıştır: **Tən**: to be cool = dincləmə, become cool = dincləməg, extinguish = essilməg, aram olmağ. **Tam**: to be bright = pırillayan, (to be) pure = arrı , durru, to purify = arrınmag, (to be) clean = təmiz, to trust = e’timad , bəgənməg, o believe = mutlu inanç. **Dan**: clear = arrı , durru, pure = arrı. **Dim**: to create = yaratmağ. **Ri- kökü** to cry out = üçədən səslənməg, xuruşi, (to be) distant = uzaq, imbue = güçlü, impose = nəzm verməg, to lay down = qərar verməg, cast = qalib,a tökməg, to set in a place = nəzm verməg, to lean on = arxa olmağ, to set in place bir = yerə qərar verməg, to release = qurtalmağ. (**Sumerian English Dictionary by Pensilvania University (EPSD)**). Baharlı, sonuçta Tanrı kelimesinin “**Arrı yaradan, qurtaran yaradan, gövənməli yaradan, pırillayan yaradan, gövənməli arxa, arrı arxa, işiq arxa, bəgənməli arxa**” anlamlarına geldiğine dikkat çekmiştir (K.K.28).

F. Bayat, “Türk Boy Adları Etimoloji: Ay Kültünün Dini Mitolojik Sisteminde” adlı eserinde “ten” (orta), “Teng” kelimesi ise “Göğün ortası”

anlamında, Tan veya Dan gece ile gündüzün ortası anlamındadır, der. (2005: 43- 64). Azerbaycan ve Kaşkay Türkçesinde de “ten” sözü orta anlamında kullanılır. “Yolun ten ortası” derler. Burada hem “orta” hem de ten” kelimesi korunmuştur. “Dost dostu ten (yarısı, ortası) gerek, ten olmasa gen (ırak-uzak) gerek”. Bu atasözünden de görüldüğü gibi, dost dostla benzer, ortak özelliklere sahip olmalıdır. Eğer öyle olmazsa o dost ırak-uzak olmalıdır.

Tanrı kelimesinin kökeniyle ilgili ileri sürülen bir başka bir yaklaşım “şafak, ufuk ve asuman” anlamlarına gelen “tan”(dan)dır. Ahmet Caferoğlu’nun “Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü”nde “Tang- 1. Tan, şafak, sabah” anlamlarına gelmektedir (1968: 223). Nitekim M. Seyidov da Tanrı kavramından bahsederek Türk tanrısını gökle ilişkilendirmiş ve bu kelimenin “tan”(dan) güneşin çıktığı yön anlamına geldiğine dikkat çekmiştir (1994: 52-53). “Her akşamın tanı-**danı var**” sözü, her gecenin güneşli sabahı vardır anlamına gelmektedir. Buradan da Tanrı’nın güneşle ilişkisi göz önüne gelmektedir. “**Rı**”- ise yöneltme eki (cihet bildiren) olarak kullanılmıştır. Bu ek yuka-rı, ilge-ri (ileri), ge-ri, dışga-rı (dışarı) kelimelerinde de kalıplaşmış bir ektir. Kaşkay Türkçesinde de bu kelime aynı anlamda kullanılmaktadır.

Şafak ve seher güneşi doğmadan önceki alacakaranlığa, sabah şafağına “tan çağı, tan vaxtı” “dan vaxtı” derler. “Ta(η)” kelimesi, Eski Türk dilleri sözlüğünde (Drevnetyurksiy Slovar) 1. şafak vakti, 2. Mucize, 3. Olağandışı, inanılmaz anlamlarında verilmiştir (Drevnetyurksiy Slovar, 1969: 532). Bu kelimelerden de yola çıkarak Tanrı kelimesinin gökyüzü ve güneşle ilişkisini göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü eski çağlarda güneşin doğuşu mucize ve olağandışı bir olay olarak görülmüştür.

Bu zaman dilimini “yer açılan”, “dan yeri ağaran çağ”, “dan yıldızı batan çağı” “seher danı”, “seher çağı” “dan yeri ağardığında” bereketli sayarlar ve uğurlu bir zaman dilimi olduğuna inanırlar. “Dan yeri ağardığında duran (kalkan) adamın bereketi olur, davarı çok olur, yolu uzun, ömrü hoş olur.” derler (K.K. 9, K.K.16, K.K.17).

Bir Kaşkay bilmesinde güneş şöyle sorulur: “**Tanca geler, tünce geder.**” (tan-ca: seher çağı; tün-ce.-akşam çağı). Bu zaman diliminde, yani “**tan vaxtı, tan yeri ağardığında**” göğün kapıları açılmış, o saatte Allah’tan ne niyaz edilirse kabul olacağına inanılır. Kaşkaylarda da eski Türklerde olduğu gibi, tan yerinin ağarması, güneşin doğması, hayatın başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Kaşkay Türkleri gündönümlerine de önem verirler ve bunlarla ilgili törenler yaparlar. Eski Türklerin göksel varlıklar ve atalar için yaptıkları törenlerin devamı niteliğinde olan ve törensel mahiyette kutlanan gündönümlerden birisi de 21 Haziran’da kutlanan “Kızıl Güneş Bayramı”dır. Yılın en uzun gündüzünün yaşandığı bu gün bereket bayramı, üreme bayramı olarak kutsanmaktadır. Bu bayram, Hakaslar arasında 22 Haziran’da “**Kün pazı**”, “**Uluğ күн**” güneş bayramı olarak kutlanmaktadır (URL-2).

Kaşkaylarda güneşin doğduğu yön olan doğu yönü de önemlidir. “Kaşkayı çadırının kapısı doğuya taraf yapılır. Bu yöne **“Gün çalan” güneş doğan** tarafı derler” (K.K.6, K.K.24, K.K.25). Bu inanç, eski Türklerden, Hunlardan kalan bir inançtır ki, Çin kaynaklarında da bu inançla ilgili bilgiler verilmiştir. “Hakanın çadırı Ötüken dağındadır, kapısı doğuya bakar” ve “Hakan her sabah çadırından çıkarak güneşe ve geceleri aya tapardı” (İnan, 1986: 2, 5).

Güney (Günöy), güneşin doğduğu yerdir. Dünyada olan dört cihetin de anlamlandırılması, Sibiryaya Türklerinde de olduğu gibi “güney –gün- yaz, kuzey- gece- kış, batı- akşam-sonbahar, doğu- sabah-ilkbahar” anlamını taşır (Lvova vd, 2013b: 119).

Hunların hakanı her seher doğan güneşe, akşamlar ise aya dua okurdu. Savaşa ay 14 günlük olduğunda başlar, küçüldüğünde son verirlerdi. Ayın ve yıldızların semadaki dizimine göre ecdatların, göğün ve toprağın ruhuna kurbanlar kesilirdi. Onların kahinleri, falcıları vardı.... Yılda üç kez ay bayramı kutlanırdı. Bu bayramda gök ruhuna kurbanlar kesilir, meclis kurulur, at yarışları, deve kaçışları yapılırdı (Memmedov, 1992: 261).

Güneş, ay, yıldız, yıldırım ve yel (fırtına) ile bağlı inançlar Gök-Tanrı kültüyle ilişkilidir. Altaylı Şamanistler güneşe ant içer, “kün ana körüptür” derlerdi (İnan, 1986: 28).

Kaşkaylar da sabah güneşini selamlarlar, ondan iyi bir gün dilerler (K.K.7, K.K.11, K.K.12). Akşam “ay”ı görünce, salavat getirirler (K.K.12, K.K.25), on dört gecelik aya bakıp dualar edilir (K.K.2). Ayla güneşin kutsanması, onların gökyüzünde bulunmaları ve Tanrı’ya yakın olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu gelenek aynı şekilde Türkmenistan Türkleri arasında varlığını sürdürmektedir. Sabahları çıkan güneşe, akşamları yıldızlara, aya selam vermek, onlardan iyi ve mutlu gün dilemek, şans istemek gibi dileklerde bulunmak anlamına gelmektedir (Türkmen Halk İnançları, 2005: 163).

Kaşkaylar arasında da **“güneş, ışık”** kutsal görülme, güneşe yemin edilmektedir. Güneşe yemin etmek, ant içmek (“Gün hakkı”, “güne ant olsun” “ışığa ant olsun”), günümüzde de varlığını korumaktadır (K.K.6, K.K.8). **“Işık hakkı, gün hakkı, o göy hakkı”** (gök) yemini Kaşkay Türklerinde sık sık kullanılır (K.K.10, K.K.17). Görülmektedir ki güneş gibi güneşin ışınları da kutsanmakta, üzerine yemin edilen öğeler arasında yer almaktadır. Kaşkaylar ışığa yemin ederler, ışığı iyi ve kutsal bilirler. “O ışığa and olsun”, alkış olarak “yolun baxtın (bahtın) **ışıklı olsun**”, **“Gününg ağ olsun”** veya **“ağ günlü olan”**. Abu Hayyan sözlüğünde de “kün” iki anlamda geçmektedir: 1) Talih, baht 2) güneş (Aptullah Battal, 1934: 49).

Güzel kız için **“ışık kız”** derler. “Kurt” için de **“ışık”** derler ve kurdu kutsarlar (K.K.7) Bu duruma, Yaşar Kalafat da dikkat çekmiştir: “Kaşkayı Türkmenlerinde Kurd ana olarak kabul edilir. Kurd ve Kartal için **ışık** denilir.” (Kalafat, 2005: 46). Türk mitolojisindeki Tanrı ve kurt ilişkisi, Kaşkaylarda kurdun neden **“ışık”** olarak adlandırıldığını izah eder türdendir.

Kaşkaylarda Şamli Tiresi (kabilesi, boyu) vardır. “Şamli- Şamli” “güneşe ve ışığa tapanlar” olarak açıklanmaktadır. “Şam” kelimesi, hem Kaşkaylarda hem de Azerbaycan Türklerinde mum ve ışık anlamına gelmektedir.

Güneşin ve ışınlarının kutsanması, farklı inanç boyutlarında da yaşatılmaktadır. Mitolojik düşüncede baharın gelişi, yeniden doğuşu ve oluşumu simgeler. Hayvancı kavimler için de bahar mevsimi bolluk ve bereket olarak yorumlanır. Bu dönemde, kış yurdundan yaz yurduna göç edilir, göçebeler kışın zorluklarından kurtulmuş oluyor, hayvanlar doğum yapar, çoğalır, sütleri bollaşır. Güneş ışınları ve sıcak mevsimler insanların hayatını kolaylaştırdığı için kelime hazinesine de çok sayıda olumlu anlam taşıyan atasözü ve deyimler katmıştır. Kaşkay Türkçesinde **-günü doğmak, yıldızı parlamak- bahtından yarımak**-(yarık, eski Türkçede ışık anlamındadır) ve.s gibi çok sayıda atasözü ve deyimler toplumun yaşamının dile yansımalarıdır.

Şaman inançlarında yer alan göğe çıkma töreninde şaman, 7. katta aya, 8. katta güneşe saygı duruşu yapar, 9. katta Ulu Tanrı ile buluşurdu (Ögel, 1995: 164). Gökyüzü bazı kaynaklarda yedi, bazılarında dokuz katlı olarak düşünülmüştür. Bu da gökteki dokuz gezegene denk gelmektedir. Fakat o dönemde insanlar bunu bilmiyorlardı, bu onların hayal ürünüydü. Kaşkaylar mutlu olduklarında “kendimi göğün yeddinci katında veya dokuzunca katında hissedirem” derler (K.K.4). Ölen kişinin ruhu için **tanrı katına yükseldi veya göğün yedinci katına** ulaştı derler (K.K.3). Kaşkayların dünya görüşünde gökyüzü sınırsız olarak tanımlanmaz, yedi katlı veya dokuz katlı gök olarak algılanır. Kaşkaylar **Gökten gelen karşısında boynum kıldan incedir** derler, gökyüzünü tanrı olarak kutsarlar.

2. Gök ve Tanrı İlişkisi

Çuvaş araştırmacı Anton Salmin’e göre, Çuvaşlarda Tanrı anlamında “Tura” kelimesi kullanılmaktadır ve bu kelime gökyüzü, ecdat, yaratmak, döllenmek, inşa etmek, doğurmak gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Salmin, Tura kelimesinin Tengri kelimesinin en eski versiyonu olduğunu savunmaktadır. Tura’nın olduğu yer ise gökyüzü olarak düşünülmektedir. Çuvaş dualarında da Tura’ya “Üst katta olan Tura” diye hitap edilir (Salmin, 2016: 258-259).

Eski Türklerde göğe “Tengri” diyorlardı. Eski Türk Dilleri Sözlüğü’nde de Tengri kelimesi 1. Gökyüzü, 2. Tanrı, 3. İlahi, 4. Kral anlamlarında verilmiştir. Hatta “Tengri jerry” derler-yani yer tanrısı anlamındadır. “Tengrideki” derken -yani gökyüzündeki anlamını da ifade etmek için kullanılmıştır (Drevnetyurksiy Slovar, 1969: 545). Kutsal, yüce bir güç olarak tasavvur edilen gök, ilk zamanlarda sadece maddi gökyüzünün adı idi, daha sonraki dönemlerde ise gökyüzü olan Tengri, kâinatın görünmez olan yaratıcısı Tanrı’ya dönüştü. Bu kelime, ilkel mahiyetini birçok Türk dilinde hala korumaktadır. Oğuz grubuna ait olan Türk dilleri içinde yer alan Azerbaycan Türkçesinde ve Kaşkay Türkçesinde bazı kalıp ifadelerde bu

kelimeler görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında da bu kelime deyim olarak kalıplaşmıştır: “**Tanrı menem yağmaram**”. Burada tanrı kelimesinin yaratan değil, gökyüzü anlamını ifade ettiğine şahit oluyoruz. Yağmur gökyüzünden geldiği için aynı zamanda eylemi yapan öznenin kendisi olduğunu göz önünde bulundurarak kelimenin gökyüzü bağlantısını görmekteyiz. “**Tanrın yere dökülsün**” - “Gök tepene yıkılsın.” (Altaylı, 2005: 496) şeklindeki kargışta da tanrı kelimesi yaratıcı değil, gökyüzü anlamında kullanılmıştır. Tanrı denildiğinde burada akla gelen maddi gökyüzüdür ki, günümüzde de bilinçaltı kodlarla yaşamaktadır.

O. Kabadayı’ya göre, Köktürk metinlerinde gök sözcüğünün mavi renk anlamı, gökyüzü anlamından daha kuvvetlidir. Bu dönemde gökyüzü, Teñri -tengri kelimesiyle karşılanmaktadır. Yani tengri kelimesi, hem gökyüzü hem de Tanrı anlamında kullanılmaktadır. Sonraki dönemlerde de Teñri kelimesi gökyüzü anlamından uzaklaşmış ve sadece Tanrı anlamında kullanılmıştır (Kabadayı, 2007: 76).

Türklerin gökyüzüne atfettikleri kutsiyetin sebebi güneş, ay ve yıldızların dışında gökyüzünü engin ve sırlı bir âlem olarak düşünmeleridir. Anlamını bilmedikleri meteorolojik olayların (doğa olayları, kar, kış, yağmur, fırtınalar ve afetler) çıkış yerini sırlı gözüken gökyüzüne bağlamışlardır. İnsanlar, bu doğa olayları karşısında aciz kalarak bu olayları gökten ya da Tanrı’dan gelen bir işaret ya da Tanrı’nın gazabı olarak algılamışlardır. Bu yüzden de gökyüzüne güç ve kudret atfetmişlerdir. Gök kudretli olduğu için de Tanrı’nın mekânı da gökyüzünde düşünülmüştür.

İbn Fadlan, Türkler arasında yıldırım düşen evin Allah’ın gazabına uğramış yer olarak bilindiğini ve o yere yaklaşmadıklarını söyler (Şeşen, 1975: 55). Yıldırım ve şimşek gibi doğa olayları, Kaşkay Türkleri tarafından da Tanrısal nitelikli güç olarak görülmektedir. Kaşkaylar, bu olayları, Tanrı’nın insanlara gazabı olarak nitelendirmektedirler. Halk arasında yaşayan “**evine ıldırım düşsün**”, “**ıldırım başına**”, “**ıldırım vursun**” gibi beddualar, yıldırımın Allah’ın bir gazabı olarak algılandığını göstermektedir. Türkmenistan Türkmenleri de “yıldırım çakanda huday gazableniptir” (Yıldırım düştüğünde Allah gazaplanmaktadır) diyerek yıldırımın Allah’ın gazabı olarak gördüklerini ifade etmektedirler (Türkmen Halk İnançları, 2005: 19).

Tanrı’nın tek olarak algılanması inancı, engin, uçsuz bucaksız ve güçlü tasavvur edilen gökyüzünden gelmektedir. Çünkü Türklerin düşüncesinde mistik güce sahip olan sadece gökyüzü idi. Bu yüzden de gökyüzü kutsallaştırmış, “**üstün bir güç**” olarak görülmüştür. “**Üstün güç**”, Tanrı olarak adlandırılmadan önce gökyüzüne bağlanan ve gökyüzünden gelen bir güç olarak nitelendirilmiştir. Gagavuz Türkleri gökyüzünü ve Tanrı’yı tanımlarken “Tangrylar Tangrysy” kelimesini kullanırlar.

İbn Sina, varlıkları mutlak varlık, zihni varlık ve zihin dışı varlık olarak üçe ayırmaktadır. Mutlak varlık mücerret soyut olandır. Bu, insanın zihninde yarattığıdır. Zihin içinde var olanın dışarıda varlığı gerekmez, fakat zihin

dışında olanın dışarıda varlığı gerekir. Tanrı'nın varlığı da mücerrettir. "Tanrı ile kâinat" arasındaki fark Tanrı'nın zorunlu varlık, kâinatın ise olurlu varlık olmasıdır, der (Peker, 1992: 12- 30).

Gökyüzü, güneş, ay, yıldızlar vs. görüldüğü gibi tasavvur edilir, fakat Tanrı'nın şekli ve tecessümü her toplum düşüncesine göre değişmektedir. Kâinatın maddi bir resmi vardır, fakat Tanrı kavramı bu maddiyat dışındadır. Zihin içinde yaratılmıştır. Bu yüzden de hem kozmik dünya hem de Tanrı maddi olanla zihinsel olanın birleşimidir. Tanrı ne kadar maddesel olmasa da gökyüzünde, yukarıda düşünülmektedir.

Kafesoğlu'nun tabiri ile söylersek "Her ne kadar Gök dininin o çağlarında da, Tanrı itikadının bütün temel prensiplerine rağmen, kâinatı kaplayan, her yerde her yerde hazır bulunan, her şeyi sınırsız hakimiyeti altında tutan maddi gökyüzünün; bütün hayatını, varlığını semaya borçlu bozkırlının gözünde Tanrı telakki edilmiş olması mümkün ise de, herhalde eski Türk'ün kafasında mekanı göklerde olan, cisim (madde) haline sokulamayan bir, tek Tanrı inancı mevcut bulunuyordu." (Kafesoğlu, 1973: 30).

Eliade "Şamanizm" adlı eserinde, "Göksel bir Yüce Tanrı inancı Orta Asya'da ve Arktik bölgelerde kökensele ve çok eskidir" diyerek "yüksekliğin" kendi başına kutsal sayıldığını, arkaik toplulukların birçoğunun yüce tanrılarını "yukarıdaki", "Gökteki" ya da sadece "Gök" gibi adlarla andıklarını ifade eder (Eliade, 1999: 22,36).

H. Güngör'e göre, Türkler soyut Tanrı kavramına erişmeden önce de Tanrı'yı gökte tasavvur etmişler ve Orhun Kitabeleri'nde geçen "Üze Kök Tengri" ve Tengri teg tengride olmuş Türk Bilge Kağan" terkiplerindeki Tengri sözcüğünü hem gök hem de tanrı anlamında kullanmışlardır (Güngör, 2002: 262).

Göçebenin çadır ve davarının dışında sınırları bulunmadığı için Türklerin bozkırın sonsuz boşluğunda görebildiği tek şey göğün sonsuzluğuymuştu. Bu yüzden de yüce yaratıcı olan Tanrı'nın ancak bu sonsuz görünen mekâna sığabileceğini veya kendi büyüklüğünü ve yüceliğini bu yolla gösterebileceğini düşünmüşlerdir (Ahmetbeyoğlu ve Şen, 2018: 47).

"Türk lehçelerinde, "Tanrı" ve "gök" anlamlarında kullanılan "Tengri" sözcüğü, Sümercede de "Tanrı" ve "gök" anlamlarına gelmektedir (Tanyu, 1980: 8). "Büyük Sümerce Sözlük"te "tingir" veya "dingir" olarak çevrilen sözcük "tanrı, ilâh, tanrıça" olarak verilmiştir (Aydın, 2013: 1320).

Roux, 14. yüzyıla ait Kur'an tercümelerinden yola çıkarak Allah kelimesinin Tanrı olarak çevrildiğine dikkat çektikten sonra "Genelde Gök Tanrı, onun niteliklerini almadan çok evvel dahi, Allah'a benzetilmiştir" demiştir (Roux, 1998: 32).

Kaşkaylar, atalarının kültürüne bağlı olan bir toplum olduğu için, atababa gelenekleriyle birlikte atasözü ve deyimleri de günlük konuşmalarında sıkça kullanmaktadırlar. Bu deyimlerde Tanrı ile gök ilişkisi üzerine çok

sayıda örnek yer almaktadır: “Târıdan gelmese, bendeden gelmez. (108-7) Tanrıdan gelmezse, kuldan gelmez” (Gündüz, 2010: 102). Diğer ünlü bir atasözü de vardır: **“Köpek dua’sı kèbül olsaydı, göyden sümük gelerdi”** (Köpeğin duası kabul olsaydı gökten kemik yağardı. Buradan görünüyor ki, dua ile gök arasında bir ilişki vardır. Tanrı’nın gönderdiği şey, **gökyüzünden** gelendir. Birisi yalan söylese **“Allah yukardan baxır”** veya **“Allah göyden baxer yalan söyleme”** derler. Birileriyle vedalaşırken **“Göydeki göy Tanrıya tapşirdim” - emanet ettim, “Göydeki Tanrı yar olsun”** derler (K.K.25).

Kaşkaylar (Keşküllü tayfası) Gök Tanrı için **“Gökteki gök kurra”** derler. Kaşkaylar yemin ederken de **“Gökteki Gök Kurra”ya** and olsun (K.K.11, K.K.22), **“Gökteki gök kurra hakkı”** derler (K.K.3, K.K.6). Kaşkayların sıklıkla kullandıkları bir söz daha vardır: **“Hay göyeren göy kürra”** (Hay göveren gök küre) (Aghdam, 2009: 121). Bildiğimiz gibi “kurra”, Türkiye Türkçesindeki “küre” sözcüğü olup yuvarlak anlamındadır. Aşağıdan bakınca gökyüzü yuvarlak olarak görülmektedir. İlkel düşüncedeki yemin edilen, aslında gökyüzünün kendisidir. Bu inanç, kuzey Azerbaycan Türklerinin batı ağızlarında da yemin şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Onlar **“göğ hakkı”, “göğ’e (gökyüzüne) and olsun (yemin olsun”** (K.K.19). Aynı yemin Kaşkaylarda da **“gök hakkı”** veya **“göye (gökyüzüne) and olsun (yemin olsun)”** şeklinde aynen kullanılmaktadır. Yemin etmeden önce **“başımız üstünde tanrı (Allah) var”, “tanrıyı (tanrı’yı) başın üstünde (başının üzerinde) gör”** derler (K.K.22, K.K.26).

Esin’e göre, Hun döneminde gök kutsanarak yemin edilirdi, Türkler ve diğer İç Asyalılar yemin ederken güneş ve ayı tanık tutarlardı (Esin, 1978: 77).

Tanrı’yı yüksekte görmek aslında gökyüzünün ve yüksekliğin kutsanmasıdır. Türklerin “gök tanrı” dediklerini **“göydeki Allah’a and olsun” (gökteki Allah’a yemin olsun), “tanrın başına uçsun”**(gök başına düşsün), **“gök hakkı”** (gökyüzüne yemin edilir), **“gökten gelen karşısında boynum kıldan incedir”**(gökten gelen derken Tanrı’ya gönderme yapılır). Burada “gök” derken “tanrı” düşünüldüğünü, “tanrı” derken de “gök” düşünüldüğün görüyoruz.

Tanrı’nın gökyüzünde, kâinatın merkezinde tasavvur edilmesinin diğer bir belirtisi de insanların dua veya beddua ederken yüzlerini gökyüzüne, semaya doğru döndürmeleridir. Dua eyleminde yapılan bu gökyüzüne dönme de aslında ilkel gök ve tanrı ilişkisiyle alakalı düşünülebilir. Halk arasında kullanılan **“gökteki (tanrı’ya gönderme yapılır) kömeyin olsun”, “gökteki (tanrı’ya gönderme yapılır) muradını versin”** gibi alkışlarla **“gönülsüz namaz, göye çıkmaz”, “göyden (gökyüzünden) düşmüş göy muncuğdır”** (K.K.14, K.K.19, K.K.22) gibi atasözlerinde de gökyüzündeki bir gücün varlığına işaret edilmektedir.

Tüm yorumların sonucu olarak Türk kozmolojisinin düalist bir yapıya sahip olmadığı, bu yüzden de gök kavramının tek başına değil, “Tanrı”

kelimesi ile birlikte kullanıldığı zaman evren kavramını karşıladığı düşünülmektedir. Gök kelimesinin, yukarıda olanın, göksel varlıkların da kutsanmasının sebebi, aslında evren kavramına denk olan Tanrı kelimesidir.

Semavi dinlerin hepsinde yukarı kutsanmakta ve Tanrı'nın mekânı olarak görülmektedir. Muhammed Peygamberin miracı, İsa peygamberin Tanrı tarafından göğe yükseltilmesi, yukarının ve yukarıda olanın kutsanmasıdır.

3. Atalar Kültü ve Tanrı İlişkisi: Eski Türklerde hakanların Tanrı'dan kut aldığına dair inanılması, aslında hakanların-ataların tanrısal gücünün olduğuna inanılmasından kaynaklanıyordu. Hakanların-ataların ruhlarının öldükten sonra Tanrı katına, yani gökyüzüne yükseldiğine inanılıyordu. "Atalar kültü"nde ölen ata için kurban verme, daha sonraki dönemde ata ruhunun kutsanmasıyla sonuçlandı.

Tatar araştırmacısı Şarafutdinov, Tanrı'nın güneş ve gökyüzü anlamına geldiğine dikkat çekmiştir. Tatarların ana takvimi olan "Sabantui", "Djien" ve "Nardugan'ın kökenini, Tanrı ve ataların ruhları onuruna düzenlenen dualar ve kurban törenleriyle ilişkilendirir. (URL-3).

Kafesoğlu, "Eski Türk Dini" adlı çalışmasında, bozkır Türklerinin dini inançlarını tabiat kuvvetlerine inanma, atalar kültü ve Gök-Tanrı dini olarak sınıflandırmaktadır (Kafesoğlu, 1973: 20). Salim Karakaş'ın ifadesiyle Türk inanış sistemi, atalar kültü ve doğa inançları şeklinde tezahür ederek nihayet "Gök Tanrı" yani "Yüce Varlık" telakkisi ile yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Bu inançlar zamanla başta Şamanizm olmak üzere pek çok farklı mistik-sihri sistemin ve başka dini anlayışların etkisine de maruz kalmıştır (Karakaş, 2014: 463).

F. Bayat'ın da söylediği gibi Türk düşüncesinde Tanrı kavramı cinsiyet anlamının dışında olsa da zamanla toplumda egemen olan güçler dini alana da cinsiyet kavramını taşımışlardır (Bayat, 2007: 14). Tanrı kavramına cinsiyetin taşınmasıyla Tanrı'ya insan dışı özelliklerle birlikte birçok insani özellik de yüklenmiştir. Tanrı'nın aslında bir erkek yaratıcı olarak düşünülmesi inancı, toplumda egemen olan "atalar kültü"yle ilişkilendirilebilir. Türklerin inancında atalara duyulan saygı ve ona atfedilen kutsiyet, günümüzde de diğer Türk boylarının yanı sıra İran Türklerinde, Azerbaycan Türklerinde ve Kaşkaylarda yaşatılmaktadır.

C. Delaney'in de söylediği gibi, üreme teorisi teolojik tektanrıcılık doktrini ile ilişkilidir. Çünkü üremenin ve yaratılışın bir boyutu doğal, bir boyutu ruhsaldır. Yaratılış ilkesi simgesel olarak erkektir. "Babalık, vücuda getirmek demektir; babalık, birincil, yaratıcı, oluşturucu roldür ve erkek ister insan, ister Allah Baba olsun, fark etmez. Bu ikisi arasında bir fark varsa, insani ve göksel alanlar arasındaki farktandır, babalığın anlamındaki farktan değil. Döllenme kuramı ve tanrı anlayışı, bence aynı sistemin iki boyutudur" (Delaney, 2001: 18-29). Hristiyanlıkta da İsa'nın Tanrının oğlu olduğu inancı da bize Tanrının baba rol modeli olarak yaratıldığını göstermektedir.

Kaşkaylar Tanrı için “Tanrı, huda, halik, kerdigâr” kelimelerini kullanırlar. Güney Azerbaycan Türkleri de bu kelimelerle beraber Tanrı anlamına gelen “Çeleb” kelimesini de kullanırlar: “Çelebim tarım-”, “Men dedim her ne olacaq olsa gerek, her ne yazmış çelebim gelse gerek” (K.K.15).

Kaşkay inançlarında Tanrı ve yaratıcı genelde erkek olarak düşünülmektedir. Bu yüzden de tanrı ile ilgili folklorik ürünlerde “Tanrı baba”, “Allah baba” kavramları sık sık kullanılmaktadır. Türkçede baba kelimesi, “ata, dede ve ced” anlamına gelmektedir. Tasavvuf felsefesinde Yesevî dervişlerine önceleri ata denirdi. “Ata” ve “baba” kelimeleri aynı anlamı ifade etmiştir. Gördüğümüz gibi baba kelimesi cet taşıyıcısı olmanın (atalar kültü) dışında, aynı zamanda kutsallık atfedilen sufi dervişlerinin Tanrısal bağlantılarını gösteren adları olmuştur.

X. yüzyıldan itibaren çeşitli tesir ve sebeplerle bazı meczuplarla münzevi sufilere “bab” veya “baba” unvanının verilmeye başlandığı görülmektedir. Baba Tâhir-i Uryân (ö. 447/1055) ve Baba Kûhî (ö. 442/1050), bu unvanla meşhur olan sufilerdendir. XI. yüzyıldan itibaren baba unvanı, başta İran ve Azerbaycan olmak üzere İslâm ülkelerinde yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmış, halk çoğunluğunun mutasavvıflara manevi koruyucu, ermiş ve baba nazarıyla bakması, bu unvanın yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Menkıbelerde Ahmed Yesevî’nin müşidi olarak adı geçen Arslan Baba ile Ahmed Yesevî’nin halifelerinden Zengi Baba ve Maçın Baba bu unvanla tanınırlar. Anadolu dervişlerinden Baba İlyas ile meşhur müridi Baba İshak da baba ismiyle tanınmışlardır (Uludağ, 1991: 365).

Kaşkay Türklerinde içinde Tanrı ve Allah kelimesi geçen adlar, sadece erkek adlarıdır: “Tanrıverdi”, “Allahverdi”, “İmamverdi”. Kaşkay inançlarında erkeklere atfedilen yaratıcılık ve hayat verme gücünden bahsedilir ki, bu güç onları simgesel olarak Tanrı’ya yaklaştırır. Tanrı aslında baba rolünden bakılarak yaratılmış ilkel insanın tasavvurlarıdır. Bu yüzden de Kaşkay Türklerinde yaratıcı ile ilgili Tanrı ile ilgili folklorik ürünlerde kadın bir tanrıçadan bahsedilmez, “Tanrı baba”, “Allah baba” kavramları kullanılır.

Altayların “Mangus Masalı”nda da Tanrı insan şeklinde görülmektedir. Adı olmayan bir çocuğa Ay-Mangus adını veren bu ihtiyar kendisinin yaradan tanrı olduğunu söyler. “Ben insan değilim. Ben yaradan tanrıyım. Babasız bir insana ad verdim.” (Ocak, 1983:112).

Kaşkaylar beyaz saç ve sakallı, ihtiyar bir erkeğe “Tanrı baba” “Allah baba” (Baba, Kaşkaylarda hem dede, hem baba anlamındadır) derler (K.K.3, K.K.5, K.K.19). Kaşkaylar, bazen Allah’ı beyaz giysiler içinde ve beyaz sakallı dede olarak tanımlarlar. Bu benzetme daha çok masalarda ve efsanelerde karşımıza çıkan kurtarıcı dervişleri ve nur yüzlü yaşlı dedeleri hatırlatmaktadır. Beyaz saçlı ve sakallı Tanrı derken tanrı Ülgen’e işaret edilmektedir. Altay Şamanistlerinin düşüncesinde en büyük tanrı, Ülgen’dir. Ül-gen, ışık tanrısı “ulu gün”, ulu güneş” anlamını çağrıştırmaktadır. Genelde

onun beyaz ve ışıklı olarak düşünülmesi de bu anlamından gelmektedir. Günümüzde de ak saçlı ve sakallı yaşlı ve ihtiyar kişilere saygı duyulmasının, tanrı Ülgen prototipinden kaynaklandığını düşünmek mümkündür.

“Büyüğünü tanımayan, Allahını tanımaz” (Aghdam, 2009: 46). “Öz pirine daş atma.” (Kendi büyüğüne taş atma”) (Gündüz, 2010: 45). Diğer bir söz ise şöyledir: “Atasına karşı çıkan Allah’a karşı çıkmıştır”. Ayrıca, “Allahsız yerde otur, ama büyüksüz (aksakalsız) yerde oturma.” derler (K.K.13, K.K.20). Aksakallara, yaşlılara saygı ile büyüklerin sözünün tutulması inancı da bizi Tanrı baba (Ülgen) inancına götürmektedir. Büyüklerin hakkı, Tanrı hakkı ile eşit tutulmaktadır.

Kafesoğlu’na göre Eski Türk inanç sisteminde ölmüş atalara tazim, onlar için kurbanlar kesilmesi baba hakimiyetine olan inancın yansımasıdır (Kafesoğlu, 1973: 22-23). Ruhun ölmemesi ve koruyucu olarak göklerde yaşaması, ecdat kültüründen zamanla göze görünmez Tanrı’ya geçiştir. İlk önce iyeler daha sonra ruhlar için verilen kurbanlar, sonraları doğrudan Tanrı’ya adanmıştır. Gök Tanrı’nın gökyüzünde tasavvur edilmesi, yukarı da ifade edildiği gibi, onun gökle özdeşleştirildiğini göstermektedir.

Genelde Tanrı tek olarak görülmektedir. Kaşgay masalları da “bir varmış bir yokmuş, Allah’tan başka kimse yokmuş” tekerlemesi ile başlar. Tanrı’nın tekliğine ait çok sayıda atasözü ve deyim de vardır. “Şeriklik hıub olsaydı, Tarı özüne kazanardı” (K.K.17) veya “Kaka-kardeş iyi olsaydı tarı özüne kardeş tutardı.” (K.K.1), “Allah birdir, gep de bir.” (K.K.23), “Tarı séveni kıurd yemez”, “Tarı yazanı bende pozmaz”, “Tarı yandıran çirāğı söndürmek olmaz” gibi atasözlerinden gördüğümüz gibi, Tanrı üstün güç olarak görülmektedir.

Kaşgay Türklerinin inançlarına göre Allah’ın kendisi dışında her şey çift yaratılmıştır. Bu inanç ilkel anlamından uzaklaşsa da çocuk oyunlarında, tekerlemelerde çiftini bulmak gibi bir inanç yaşatılmaktadır. “Çocuklar mantar bulduklarında onun çiftini ararlarmış. İki taş arasına tükürüp bir yerde bırakırlarmış, inanışlarına göre böylece Şeytanın gözü kapanır ve çocuklar böyle söylermiş:

Bulдум bulдум bud verdım

Yeddi qazan süd verdım

Täpängä vurдум tayingı ver

Tayingı bulдум tayingı ver (Bulдум bulдум keşfettim/Yedi kazan süt verdim/Tepene vurдум çiftini ver/Çiftini bulдум çiftini ver.) (Khorshidi, 2017: 63).

Çuvaş Türkleri Tanrı’ya “Tura” derler. Aynı zamanda ecdat kelimesini de ifade etmek için “Tura” kelimesini kullanırlar. Hatta “Tura bayramı” dedikleri “ecdat bayramı”nı da kutlarlar. Bu bayram “Tura ayı” martın ortalarından nisan ayının ortasına kadar olan bir zaman dilimidir. Turanlıların bu dönemi (baharın gelişini-nevruz dönemini) Tura adlandırmaları tesadüfi değildir. Çünkü baharın gelişiyile canlanan tabiat gibi

ölen kişilerin ruhlarının dirileceğine inanılmaktadır. Mart ayında yapılan bu bayramda güneşe ve Tanrı'ya kurbanlar sunulur (Göyyalı, 2015: 50).

Kurban törenlerinde gördüğümüz inançları incelediğimizde inanç sistemlerinde göksel varlıklardan iyelere ve ruhlara, ecdat kültürüne ve Tanrı'ya doğru geçiş olduğunu gözlemlemekteyiz. Çin kaynaklarında Hunların senede üç kez kurban verdikleri yazılmaktadır. Bu kurban törenleri yılın birinci, beşinci, dokuzuncu aylarında (22 Mart, 22 Haziran ve 24 Eylülde) yapılırdı. 20 ve 22 Haziran'da kurbanlar kutsal Ötüken dağında Tanrı'ya kurban olarak sunulurdu (Göyyalı, 2015: 35).

Türk kimliğinin önemli taşıyıcılarından olan Kaşkaylarda da kurban verme geleneği günümüzde yaşatılmaya devam etmektedir. Eski Türklerin doğa olayları ve kozmik inanışları ile ilgili olan kurban töreni günümüzde şekil değiştirerek bazı törenlerde yaşatılmaya devam etmektedir. Kaşkaylar " "Çille gecesi" ve "Çille beder" gecesine çok önem vermektedirler. 21 Aralıkta yapılan "çille gecesi" töreni, aslında kışın en uzun gecesinin yaşandığı güne denk gelmektedir ve o gecedan sonra günler uzanmaya başlamaktadır. Çille beder" kış geçti anlamında yapılan tören ise yazın gelişine hazırlıktır. Burada gördüğümüz olay, doğanın ve mevsimin değişmesinin kutlanması ve onun için kurban sunulmasıdır. "Çille beder" töreni zamanı yazın gelişi şerefine (doğa için) kurban kesilir ve ayınlar yapılır (K.K.2)

4. Gök Renk ve Tanrı İlişkisi: Eski Türklerde renklerin gerçek anlamlarının dışında sembolik anlamları da bulunmaktadır. Renklerin sembolik anlamları, coğrafyaya ve kültüre göre değişmektedir. Türk kozmik düşüncesinde yönler-cihetler, renklerle ifade olunmuştur. Kara kuzeyi, kırmızı veya kırmızı güneyi, gök veya mavi batıyı, beyaz ise doğuyu simgelemiştir. Doğunun simgesi olan mavi, "gök" renktir.

Gök gerçek anlamın dışında ulu, ezeli ve ebedi (mengü) olarak tanıtılır. Yani Kök Tengri, "Mavi Gök" anlamına gelmekte ve "**hakikat ve bilgeliğin sembolü**" olarak yorumlanmaktadır (Albayrak, 2008:2).

Roux "**Türklerin ve Moğolların Eski Dini**" adlı eserinde "Gök" kelimesinin -Gök, üze "yüksek" ve kök "mavi", "mavimtırak anlamı dışında, "güç", "kudret", küçlüg anlamlarını da ifade ettiğinden bahsetmektedir (Roux, 1998: 94).

Türkün ecdadı sayılan hayvan, "gök börü"dür. Mavi renk genelde gökyüzünün rengi olarak tanımlandığı için kutsallığı, tanrıyı ve semaviliği-gök börüyü, gök Tanrıyı simgeler (Bayat 1993: 52).

C. Heyet, Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur versiyonunda ufukta görünen gök bir kurdun, Oğuz Hakan'ın ordusunu kurtardığından söz ederek bu kurdun Tanrı'nın alâmeti ve habercisi olduğunu kaydetmiştir (Heyet, 1996: 58-59).

"Oğuz Destanı'nın mitolojik yapısında Oğuz'un yüzünün (Oşul oğulnung önlüğü çırağı kök erdi), ışığın (Köktün bir kök yaruk

tüştü) ve kurdun renginin (Kök tülüklüg, kök jalluğ), kızın gözlerinin (Anung közü köktün kökrek erdi) mavi olması bunların menşeyini göğe bağlar ve kutsallık atfeder... Mavi kelimesi şivelerin çoğunda boz, bozumtul, kır, ala anlamlarını içermektedir” (Bayat, 2002: 523).

Kaşkay inançlarında da Gök (kök), ilk olarak gökyüzünün rengidir. Eski Türklerde kutsiyet atfedilen “Gök Tengri”, “Gök Türk” ve “Gök Börü” kelimelerinde de kullanıldığı gibi hala kutsallığını korumaktadır. Tanyu, “İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı” adlı araştırmasında “Kök (Gök) Türk’te = Mavi Türk olarak değil mübarek, kutsal, yüce, olarak” bakılmakalıdır.” der (Tanyu, 1980: 33).

Kaşkay araştırmacısı Rizayi Muslum’e göre, Kaşkaylarda da Gök kelimesi hayvanlarla kullanılırsa boz ve kır renklerini ifade eder: “**Göy koyun**”, “**göy kuzu**”, “**göy kurd**”- “boz koyun”, “boz kuzu “ve “boz kurt”- (gök börü) (K.K.23).

Göy koyun (kır): Kaşkaylar arasında kutsanan bir hayvandır ve kurbanlık için genelde gök koyun ve gök koç seçerler (K.K.21). *Kurban hayvanı için seçilen koçu bazı tayfalar kırmızı, bazı tayfalar abı-mavi renkte boyarlar, bazen koçun başına kına da yakılır (K.K. 5).*

Roux’un ifade ettiği gibi, Türklerin kendilerine taktıkları Kök Türk (Mavi Türkler) adı, onların uygun hayvanı olan mavi kurtla (kök börü) ilişkilidir. Bu kelime daha sonraları gökyüzünü nitelendirmek için kullanılmış ve göğün maviliğini de ifade etmiştir. Aynı zamanda dinsel metinlerde “Kök” sözcüğü, göğün gücünü ve kudretini ifade etmeye yarar (Roux, 2015: 128).

İnan’a göre Türklerde kurban hayvanlarının belirli renkleri vardı ki, “**yağız, al, boz, duru, akboz, sarı, gök (kır) renkli**” hayvanlar ıduk-sayılrı. Koyun ızık sarı, inek ızık al ve kara olur (İnan, 1986:108).

Kaşkayların Emele tayfası arasında Tanrı’yı adlandırmak için “**Uca tarı**”, “**göy güç**”, “**Gözü gök tanrı**” derler (K.K.2). Burada kullanılan “**gözü gök tanrı**” kelimesi Tanrı’nın gökle ilişkili olduğunun kanıtıdır. Kaşkaylarda hem gökyüzü hem de mavi renk kutsallıkla ilişkilendirilmeye devam etmektedir. “**Gökteki gök kurra**” (K.K.18) sözü de Tanrı için kullanılan bir yemindir. “**Gökteki gök kurra**” (K.K.25) kelimesi de Tanrı için kullanılan bir yemindir.

Esedullah Merdani Rahimi’nin Kaşkay Türkçesi sözlüğünde de “ Ay Göydeki Göy Kurra Sen de bize bir yan bak” şeklinde kullanılmaktadır (Rahimi, 2006: 55).

Fettane Muradi Karakani’nin “Allıncak Ulduzu” eserinde Tanrı’ya dua şu şekilde geçmektedir: “**Hamu böyüglering baş böyügi göy güçlü Tarım**”, “**Göy Tarım**” (Enkin, 2011: 64)

Şair A. Mirzeyi, Kaşkay Türklerinde eskilerde Tanrı kelimesinin Tangrı şeklinde kullanıldığını söylemektedir. Hatta Tangırverdi diye erkek isminde

de bu korunmuştur, der. Tanrı göktedir, ondan yukarıda bir kimse yoktur. Beddua ettiklerinde de şöyle derler: “Tanrı bundan yukarı getsin”, “**ay göğeren göy kerri**” veya “*ay göğeren göy kurra*”. Kerri kelimesi “kel” ve üzerinde hiç bir şey olmayan anlamındadır. (K.K.7). Genelde dilde korunan eski inanç izleri, dua ve beddualarda daha çok korunmuştur. Bir Kaşkay bedduasında derler ki, “*Allah göğden taş döker*” anlamı ise Tanrı yukarıdadır ve eğer insanlara gazap ederse gökten taş yağdırır

Kaşkaylarda muskaların özellikle gök renkli kumaşa dikilerek amaca göre bazen kişinin üzerine veya boynuna asıldığını, bazen de yatağının altına koyulduğunu görüyoruz. Gök rengin kutsallığı simgelemesi ve muskalarda kullanılması, eski Türk inancı ile İslam inancının birleştirilerek yaşatıldığının göstergesidir.

Gök renk ve Tanrı ilişkisi, Kaşkay Türkleri arasında günümüzde de yaşatılmaktadır. Mavi renk ve mavi göz boncuklarıyla nazarlıkların kullanılması da gök rengin Gök Tanrı'nın sıfatlarından olmasından ve tanrısallığı ifade etmesinden dolayı olmalıdır. “Gök taşı denilen mavi taş” ve “göy muncuk” denilen mavi boncuk, nazarlık ve hastalıkları önlemek için hala kullanılmaktadır (K.K.4). Kaşkaylar arasında Tanrı için “**Gözü gök Tanrı**” der ve dua ederken de bu kelimeyi çok kullanırlar (K.K.22). Kaşkaylar arasında nazardan korunmak için gök (mavi) renkli yelek giyilmesi inancı da vardır (K.K.16). Çocuğa göz değmesini önlemek için börküne yedi göz (üzerinde beyaz lekesi olan mavi renkli taşır) takarlar (K.K.2). Çünkü “gözmuncuğu” (nazar boncuğu) mavi renkli olduğu için onun da sihir gücünün olduğuna inanılır. “Gök taş” takılması da nazarı önlemeye dönük inançlar arasındadır. Aynı zamanda cin çarpmasından, vurgun vurmasından korunmak amacıyla çocuk için dua yazdırıp gök kumaşa sarar ve boynuna asarlar (K.K.15).

Kaşkay Türklerinde gök renk tabiat ve canlı bitkiler için de kullanılır. Yeşili ifade eder. Yeni yeşil ağaç yerine göy ağaç, sebze ye göy ot, göyerti derler.

Kaşkaylarda gök renk, su ve insanın özelliklerini ifade etmek için kullanıldığında mavi ve turkuaz rengi ifade eder. “Göysu” –mavi su, deniz için “gök deniz” derler (K.K.5, K.K.15, K.K.20, K.K.23). Göy göz, mavi göz anlamındadır. Göy geyim, mavi giysidir (K.K.24). İnsan için kullanıldığında mor renk anlamındadır. Gözünün altı “göğerti”, yani gözünün altı “morardı” anlamındadır.

Gök rengin diğer anlamı gökyüzüdür. Göye bakalım, yani gökyüzüne bakalım anlamındadır. “Göy hakkı” denilerek gök üstüne yemin edilir (K.K.7). Temiz ve namuslu insana halk arasında “**Göyden düşmüş göy muncuk**”tur derler.

Gök aynı zamanda Kaşkaylarda Yaradanı, Tanrı'yı simgeler. “**Göyözlü tanrı veya gökteki göy tanrı, göy güç, göy kişi**” derler (K.K.21, K.K.23). Eskilerde tanrının gökyüzünde düşünülmesi zamanla onu tanımlayan sığata dönüşmüştür. Günümüzde de kutsal mekânların ve

türbelerin üzerinde gök renk kullanılmaktadır. “**Göy İmamzade**”, “**Göy Mescid**”, “**Gök Pir**” denilen kutsal mekânlar da vardır (K.K.10, K.K.18, K.K.19).

Gök renk, Kaşkay baydaklarının (bayrak) ana rengi olarak da bilinmektedir. Aynı zamanda el dokumaları ile ünlü olan bu toplumun halı, kilim ve gebbeleri üzerinde mavi, sarı ve kırmızı renk ve motifler daha çok kullanılmaktadır.

Gök renk elbisede çoğu zaman abı, abi matem rengi olarak da anılmaktadır. Kaşkaylarda beddua olarak “göy vuran ağ üstüne” sözü vardır ki, bu da eskiden yaslı kadınların beyaz bez üzerine başlarına siyah ve gök renk yağlık bağladıklarına işaret etmektedir. İran Türkleri arasında matem in ifadesi olarak kapıya mavi bayrak asıldığı da görülmektedir. Bu da bizi, eski Oğuzların gök-mavi rengi matem rengi olarak kullanıldıkları gerçeğine götürmektedir

Ahur, Kaşkaylarda “haley” oyunun kökeni “Gök Tanrı” inancıyla bağlantılıdır, der (Ahur, 2001: 137). Kaşkaylı araştırmacı Evezullah Seferi, “Haley” dansının kökeninin çok eskilere dayandığını söyleyerek Tanrı’ya şükretmek anlamında yorumlamaktadır. Haley dansında iki elin önce sineye, daha sonra yukarıya doğru kaldırılması ve daha sonra dans eden kişinin hafif öne doğru eğilmesi (tezime benzer), bu şükür ifade eder (K.K.3).

Sonuç

Yukarıdaki tespit ve yorumlardan da anlaşılacağı üzere, Kaşkaylarda gök, gök cisimleri ve gök renk (mavi) ve Tanrı arasında doğrudan ve dolaylı bir şekilde bağlantı kurulmaktadır. Bu durum, Kaşkay inanç sistemini hem eski Türk inanç sistemine hem de günümüz Sibiryaya Türklerinin inanç sistemlerine bağlamaktadır. Hem gökyüzü hem Tanrı anlamına gelen “Gök” kelimesi, adeta Kaşkay inanç sisteminin merkezinde yer almaktadır.

İnanç sistemleri doğaya dayalı olan Türklerin Tanrı’ya ibadet etmek için bir ibadethaneleri yoktu. Kültlerin (kutsal ağaç, su, dağ vd.) bulunduğu yerler yani kült mekânları onların ibadet mekânlarıydı. Bu durum, Kaşkay toplumu için de geçerlidir. Onların ibadet etmeleri için özel ibadet yerleri yoktur. Göç güzergâhları üzerinde mescitler bulunmaz. Onların da ibadet yerleri doğadır, dağlar, taşlardır. Çünkü yüksek olan her yer Tanrı’ya yakın olarak görülmüş, buralarda dualar edilib kurbanlar sunulmuştur. Günümüzde de halk arasında yüksek dağ başlarında olan yatırırlarla azametli kaya parçaları kutsanmaktadır. İslami gelenek içinde bu dağlar üzerinde ziyaret edilen, kutsanan yerler, yatır ve türbeler Şii büyüklerinin adlarıyla ilişkilendirilmiş ve İmamzadeler olarak adlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

Aghdam Anavrian, A. (2009). *Kaşkay Türklerinde atasözleri*, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Ahmetbeyoğlu, A., - Şen, H. (2018). Eski Türk dininin kozmolojisi ve kozmogonisi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 119 (234), 45-74.
- Ahur, Ő. (2001). *İran'da yaşayan Kaşkayların sosyo-kültürel yapısı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ağasioğlu, F. (2013). *Daşbaba, Trkn Daş Yaddaşı*, Bakı.
- Albayrak, K. (2008). Milli dinlerde renk fenomeni. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-41.
- Altaylı, S. (2005). *Azerbaycan Türkçesi deyimler szlğ*. Ankara.
- Aptullah Battal (1934). *İbn- Mhennâ lgati*. İstanbul: T.D.T.C.
- Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lğeti*.(2007). Bakı.
- Aydın, N. (2013). *Byk Smerce sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bayat, F. (1993). *Oğuz epik enenesi ve Oğuz Kağan dastanı*. Bakı.
- Bayat, F. (2002). *Ana hatlarıyla Türk Őamanlıđı*. İstanbul: tken Neşriyat.
- Bayat, F. (2007). *Türk mitolojik sistemi 2: Kutsal dişi - mitolojik ana, Umay paradigmasında, ilkel mitolojik kategoriler, iyeler ve demonoloji*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2005). *Türk Boy adları Etimolojisi: Ay Kültünün Dini Mitolojik Sisteminde*, Ankara, ç Ok yay.
- Caferoğlu, A. (1931). *Ab-Hayyân Kitâb al-İdrâk li-lisân al Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, Sır Gerard. (1972). *An Etymological Dictionary of PreThirteenth-Century Turkish*, Oxford. At the clarendon press.
- Delaney, C. (2001). *Tohum ve Toprak*, (Çev. Selda Somuncuoğlu, Aksu Bora), İstanbul: İletifim Yayınları.
- Drevnetyurksskiy Slovar*. (1969) Leningrad: Akademiya Nauk SSSR İnitut Yazıkoznaniya.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. (çev.: İsmet Berkan), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Esin, E. (1978). *İslamiyet'ten nceki Türk kültür tarihi ve İslam'a giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Enkin, Emel: (2011). *Kaşkay Türkçesinde Farsça Etkisi (Allıncak Ulduzuna göre)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gyyallı, K (X.) (2015). *Novruz; Genезisi, tarihi, transformasyonları ve merasimleri*. Bakı.
- Gündüz, M. (2010). *Kaşkay atasözlerinde ad aktarmaları*. Malatya: İnon Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güngör, H. (2002). Eski Türklerde din ve düşünce. *Türkler ansiklopedisi*, C. 3., (ed. Salim Koca vd.), 261-282, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Heyet, C. (1996). Türklerin tarihinde renklerin yeri. *Nevrz ve renkler*. (hzl. S. Tural - E. Kılıç), 55-61, Ankara.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kabadayı, O. (2007). *Eski Türkçe gök bilimi-astronomi terimleri*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kafesoğlu, İ. (1973). Eski Türk dini. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3, 1-34.
- Kahraman, M. (2020). *Türk mitolojisinde temel inançlar (kozmojeni, astroloji, renkler)*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kalafat, Y. (2005). *İran Türklüğü, jeokültürel boyut*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Karakaş, S. (2014). Türklerin orijinal dinleri meselesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13 (2), 463-477.
- Kaşgarlı Mahmut (1998). *Divan-ı Lügatit Türk*. (çev.: Besim Atalay), C.I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Khorshidi, G. (2017). *Kaşkay Türklerinin çocuk edebiyatı ürünleri ve bu ürünlerin çocuk gelişimi üzerine etkisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Lings, M. (2019). *Antik İnançlar ve Modern Hurafeler*. (çev.: Nurullah Koltaş), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Lvova, E. L. vd. (2013b). *Güney Sibiry Türklerinin geleneksel dünya görüşleri: İnsan ve toplum*. (çev.: M. Ergun). Konya: Kömen Yayınları.
- Memmedov, A. (1992). *Oğuz selteni*. Bakı.
- Rahimi Esedullah M. (2006). *Qaşqayı Sözlüğü*, Ansari Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1983). *Bektaşî menâkıbnâmelerinde İslâm öncesi inanç motifleri*. İstanbul: Enderun Kitabevi
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Peker, H. (1992). *İbn-i Sina'da tanrı kâinat ilişkisi*. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Roux, J. P. (1998). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. (çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, J. P. (2015). *Eski Türk mitolojisi*. (çev.: Musa Yaşar Sağlam), Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Salmin, A. K. (2016). *Prazdniki, Obryadı i Verovaniya Çuvaşskovo Naroda*. Çuvaşskoe Knijnoe İzdatel'nosto.
- Seyidov, M. (1994). *Kam-şaman ve onun kaynaklarına umumi baxış*. Bakı: Genclik.
- Seyidov, M. (2018). *Azərbaycan Xalqının Soykökünü Düşünürken*, Elm, Bakı, 2018.
- Şeşen, R. (1975). *İbn Fadlan seyahatnamesi tercümesi*. İstanbul.
- Tanyu, H. (1980). *İslâmlıktan önce Türklerde tek tanrı inancı*, Ankara.
- Türkmen halk inançları* (2005). Aşgabat: Miras.
- Uludağ, S. (1991). Baba. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4., 365-366, İstanbul: TDV Yayınları.
- Zangger, E. - Gautschy, R. (2019). Hitit dininin göksel yönleri: Açık hava tapınağı Yazılıkaya üzerine bir inceleme. *Equinox Publishing, Equinox Online*, 5-38.

İnternet Kaynakları

URL-1: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_myphology/4015 (04.11.2021).

URL-2:https://tatarkam-livejournal.com.turbopages.org/tatarkam.livejournal.com/s/7981.html?turbo_feed_type=full (03.11.2021)

URL-3: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=9114776> (22.12.2021).

Sözlü Kaynaklar

- K.K. 1. Ağarezayi, Sajjad, Emele tayfası, Mehter Hana tiresi, İlkokul öğretmeni, Bekâr, Şirazda yaşıyor 1982.
- K.K. 2. Furut Rza Kaşkayı, Emele Tayfası, Elektrik mühendisi, Bekâr, İzmirde yaşıyor. 1986
- K.K. 3. Safari, Ayvazullah, Büyük Keşküllü tayfası, Milli Şair, Evli, Şirazda yaşıyor. 1969.
- K.K. 4. Haqiqat, Sümeyya, Şeşbeyli tayfası, Kuleli tiresi, Psikolok, Evli, Şirazda yaşıyor. 1984.
- K.K. 5. Mosalo, İsmail, Şeşbeyli tayfası, Kuleli tiresi, Banka çalışanı, Evli, Şirazda yaşıyor. 1984.
- K.K. 6. Hezreti, Emad, Büyük Keşküllü tayfası, Doktora öğrencisi, Ankarada yaşıyor. 1986
- K.K. 7. Ciddi Bayat, Bayat tayfası, Emekli hoca. Araştırmacı, Evli, Şirazda yaşıyor. 1956.
- K.K. 8. Esfendiyari, Saleh, Şeşbeyli tayfası, Tarih öğretmeni, Evli, Şirazda yaşıyor. 1985.
- K.K. 9. Yusufi, Zehra, Farsimeden tayfası, Şeybani tiresi, göçebe, obada yaşıyor, 1986.
- K.K. 10. Şahbazi, Şehrabanu, Amale tayfası, İğdir tiresi, Hancanlı tiresi, Köy ebesi, evli, 1941.
- K.K. 11. Geşlağı, Fatime, Rehimli tayfası, 25 yaş, Ev hanımı, Evli, Şirazda yaşıyor. 1996.
- K.K. 12. Safarizadeh, Ağahan, Amele tayfası, İğdir tiresi, Hancanlı bonkusu, Çoban, Xonc şehrinde yaşıyor. 1972.
- K.K. 13. Şükohi, Bulgayis, Amele tayfası, Kadirli tiresi, ev hanımı, Şirazda yaşıyor, 1953.
- K.K. 14. Moghanrahımı, Gholamhosseyin, Rehimli tayfası, Halı tüccarı, Evli, İsfahanda yaşıyor. 1961.
- K.K. 15. Moghanrahımı, Memliket, Rehimli tayfası, Ev hanımı, Evli, Şirazda yaşıyor 1971.
- K.K. 16. Mehrverz, Kamran, Emele tayfası, Behmenbeyli tiresi, İngilizce hocası, evli, Şirazda yaşıyor. 1972.
- K.K. 17. Ekinci, Kiyani Bazıyar, Büyük Keşküllü Tayfası, Beydili tiresi, Göçebedir, karaçemen obasında yaşıyor. 1965.
- K.K.18. Ekinci, Mehranferin, Büyük Keşküllü Tayfası, Beydili tiresi, Göçebedir, karaçemen obasında yaşıyor. 1961.
- K.K. 19. Barzegar, Şahsenem, Amele tayfası, Kutlu tiresi, ev hanımı, Şirazda yaşıyor. 1941.
- K.K. 20. Barzegar, Elmas, Amele tayfası, Kutlu tiresi, Şirazda yaşıyor. 1938.

- K.K. 21. Ezizi, Abbas, B. Keşköllü tayfası, Beydili tiresi, Göçebe, Karaçemen obasında yaşıyor. 1986.
- K.K. 22. Ezizi, Semender, B. Keşköllü tayfası, Beydili tiresi, Göçebe, Karaçemen obasında yaşıyor. 1951.
- K.K. 23. Rizayi Muslum, Emele tayfası, doktora Öğrencisi, Konyada yaşıyor. 1984.
- K.K. 24. Haghighat, Samira, Şeşbeyli tayfası, Kuleli tiresi, Şirazda yaşıyor, 1985.
- K.K. 25. Avayxoş Semet, Büyük Keşköllü tayfası, Baharlı tiresi, Şirazda yaşıyor. 1975.
- K.K. 26. Yusufi, Eli, Farsimedden tayfası, Şeybani tiresi, göçebe, obada yaşıyor, 1988.
- K.K. 27. Arsalan Mirzayi, yüksek lisans, Şair ve yazar. Semîromda yaşıyor, 1977.
- K.K. 28. Baharlı, Laçın, araştırmacı, dilci, şair. Bulverdi tiresi. Şirazda yaşıyor.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Bu makale, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı'ndan alınan 20.12.2021 tarih ve 660229 sayılı etik kurul onay belgesine istinaden hazırlanmıştır. / *This article was prepared based on the ethics committee approval document dated 20.12.2021 and numbered 660229 received from the Social and Human Sciences Research Ethics Committee of Istanbul University.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*

Destek ve Teşekkür / Support and Acknowledgment: İran'daki Kaşkay Türklerine yardımlarından dolayı teşekkür ederim. / *I would like to thank the Kashkay Turks in Iran for their help.*

Yazarın Notu / Author's Note: Bu makale, İstanbul Üniversitesi'nde hazırlanmakta olan “Kaşkay Türklerinin İnançlarının Halk Bilimi Açısından İncelenmesi” adlı doktora tezinden üretilmiştir / *This article was produced from the doctoral thesis titled “An Investigation of the Beliefs of the Kashkai Turks in Terms of Folklore”, which is being prepared at Istanbul University.*